

OD REDAKCJI

Tematem przewodnim niniejszego numeru „Pamięci i Sprawiedliwości” są twórcy w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, ukazani w swoich zmaganiach z szeroko pojętą władzą tego okresu. W zamyśle komunistów mieli oni się stać inżynierami dusz, legitymizować nowych rządzących i ich koncepcje, dlatego różnymi metodami starano się ich pozyskiwać do współpracy. Oczywiście wśród twórców nie brakowało koniunkturalistów, którzy system traktowali jako trampolinę do kariery – tych władza sowiecie nagradzała. Karano natomiast każdy przejaw niesubordynacji lub sprzeciwu, np. zaangażowanie w działania opozycji lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. – po wprowadzeniu stanu wojennego w grudniu 1981 r. wielu przedstawicieli środowisk twórczych internowano. Dość powszechnie, choć oczywiście z wyrazistymi wyjątkami, ci, którzy pozostali na wolności, odpowiedzieli wówczas bojkotem. Z czasem obie strony zaczęły szukać porozumienia i neutralizacji swoich najbardziej radykalnych przedstawicieli.

Numer otwierają dwa eseje. W pierwszym Sebastian Ligarski przedstawił stan badań nad środowiskami twórczymi w PRL za okres 2014–2022, wskazując na najlepiej do tej pory opisane środowisko literatów oraz na brak badań naukowych dotyczących funkcjonowania w PRL plastyków. W drugim esej Dorota Skotarczak zajęła się nurtem określanym mianem kina moralnego niepokoju, który rozwijał się w latach siedemdziesiątych XX w. i odzwierciedlał większość ówczesnych problemów społeczno-politycznych PRL. Autorka skupiła swą uwagę przede wszystkim na popularnych w tym nurcie filmach o artystach czy – szerzej – elitach, a w dziełach tych dostrzegła liczne metafory PRL-u. Obrazy nakreślone przez reżyserów były przygnębiające i nie pozostawiały złudzeń co do poziomu moralnego i etyki zawodowej tych środowisk.

Na dział Studia złożyło się osiem tekstów. W artykule otwierającym Jarosław Jakimczyk zwrócił uwagę na zjawisko usuwania z pamięci zbiorowej popierania przez wielu artystów budowy tzw. realnego socjalizmu oraz władzy ludowej w ogóle. Daniel Przystek i Paweł M. Mrowiński przeanalizowali, jak kryzysy społeczno-polityczne związane z „polskimi miesiącami” wpływały na sztukę, konkretnie na teatr. Omawiając lata powojenne na polskiej scenie, autorzy stwierdzili, że teatr cechował się dobrym słuchem społecznym

i sprawnie odpowiadał na kolejne zawirowania społeczno-polityczne, a przez adaptację artystyczną przerosł je wprost na scenę. Arkadiusz Tyda w swoim artykule zajął się kolejną ze sztuk – muzyką, w tym przypadku big-beatem. Obiektem swych badań uczynił Zieloną Górę – miasto, w którym nie można było kupić pałek perkusyjnych, kojarzone raczej z festiwalem piosenki radzieckiej niż rock and rollem. Mimo to artystom z prowincji udało się zaistnieć także na innych scenach. Bogusław Tracz na warsztat wziął życiorys Tadeusz Różewicza, ze szczególnym uwzględnieniem lat 1950–1968, kiedy poeta mieszkał w Gliwicach. To właśnie w tym mieście powstały jego najważniejsze sztuki teatralne i wiersze. Choć Różewicz nigdy nie wstąpił do partii, to stopień jego zaangażowania w system w czasach stalinowskich wciąż pozostaje przedmiotem sporów i analiz. Bogusław Tracz, dokonując wiwisekcji kontaktów poety ze Służbą Bezpieczeństwa, przyczynił się do poszerzenia wiedzy na temat tego okresu jego życia. Wątek literacki kontynuuje Mikołaj Wolski w artykule poświęconym Leopoldowi Tyrmandowi – przeciwnikowi ruchów neomarksistowskich i maoistycznych organizowanych przez młodzież amerykańską, co autor czyni w kontekście *Dzienników* Stefana Kisielewskiego z lat 1968–1970. Przemysław Benken poddał analizie powieść *Imiennik* Karola Bunscha, krakowskiego prawnika i literata zainteresowanego średniowieczną historią Polski. Autor artykułu, przybliżając spór o biskupa Stanisława, zaprezentował dyskusję, która po ukazaniu się książki rozgorzała m.in. na łamach „Tygodnika Powszechnego” między Bunschem a jego krytykami, odrzucającymi koncepcje historyków, na których oparł się autor *Imiennika*. Na tym, jak „pięknie opisywano i pokazywano to, co niekoniecznie piękne było”, skupił się autor kolejnego artykułu, Konrad Knoch, który podjął się próby weryfikacji tezy o literackim charakterze „Głosu Stoczniewca”, zakładowej gazety wychodzącej w Stoczni Gdańskiej. Do analizy wybrał losowo dziesięć numerów pisma z lat 1973–1980, jako główną metodę badawczą zastosował zaś ilościową analizę treści prasy, ze szczególnym uwzględnieniem badania powierzchni, przyjmując za jednostkę centymetr. Dział *Studia* zamyka artykuł Emila Sowińskiego, poświęcony problemom środowiska młodych filmowców w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. Autor wskazał przyczyny nadpodaży młodych reżyserów i operatorów, którzy pozostawali bez pracy w wyuczonym zawodzie, a także zrekonstruował proces rozwiązania tych problemów przez władze kinematografii i telewizji.

Na dział *Varia* złożyło się 16 tekstów. W pierwszym artykule Mateusz Żmudziński opisuje postawę archeologów biorących udział w uzasadnianiu praw do podbitych terytoriów w systemach totalitarnych – nazizmie i komunizmie. Autor konstatuje, że zawsze udawało się znaleźć skorych do pomocy naukowców, którzy opisywali i wyjaśniali najbardziej fantastyczne tezy. Kolejny artykuł, Marty Milewskiej, dotyczy postaw mniejszości narodowych, żydowskiej i niemieckiej, wobec wojny polsko-sowieckiej 1919–1920. Autorka wykazała, że o ile ludność żydowska przejawiała nierzadko zrozumienie dla polskiej racji stanu w tym konflikcie, o tyle ludność niemiecka była jawnie antypolska. Michał Zarychta przyjrzał się innemu problemowi, z którym mierzyło się państwo polskie po odzyskaniu niepodległości. Był nim silny konflikt polityczny, który w 1922 r. wywołał na ulicach Warszawy liczne manifestacje z gwałtownymi starciami między zwolennikami obu stron. Svitlana Shulha podjęła się opisu represji ze strony ZSRS, któ-

rych doświadczali Czesi mieszkający w latach 1921–1941 na Wołyniu. Analiza metod sowietyzacji tej grupy narodowościowej prowadzi autorkę do wniosku, że były one powodem późniejszego antysowieckiego nastawienia ludności czeskiej, a po II wojnie światowej spowodowały falę powrotów do kraju ojczystego. Konferencje unijne w Pińsku, organizowane od 1930 r., stały się tematem artykułu Mieczysława Ryby. Autor opisuje dyskusje nad koncepcją neounii, której celem było znalezienie nowej formy przyciągania ludności prawosławnej do Kościoła katolickiego. Beata Szabała i Monika Parchomiuk zajęły się kwestią miejsca osób z zaburzeniami psychicznymi i niepełnosprawnościami intelektualnymi w III Rzeszy. Opisuując politykę eksterminacji tych osób – uznawanych w Niemczech za obywateli drugiej kategorii – ukazały niebezpieczne tendencje, odradzające się we współczesnym świecie, mogące świadczyć o nieetycznym wykorzystywaniu osiągnięć naukowych do eliminowania „życia niewartego życia”. Dariusz Rogut w swoim tekście przypomniał losy żołnierzy Armii Krajowej i obywateli polskich w obozie sowieckim nr 228 w Północnoosetyjskiej ASSR w latach 1945–1947. Bartosz Janczak poświęcił artykuł płk. Tadeuszowi Felsztynowi, legioniście, oficerowi Wojska Polskiego i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Felsztyn był nie tylko żołnierzem, ale także naukowcem, który wydał 22 książki oraz opublikował ponad 60 artykułów. Po zakończeniu II wojny światowej, jak wielu jego kolegów, nie mógł powrócić do ojczyzny, o którą walczył w czasie obu wojen światowych. Pozostał zatem na emigracji w Wielkiej Brytanii. Paweł Kostrzewski zajął się udziałem księży z diecezji częstochowskiej w tzw. ruchu „księży patriotów”, którego celem była dezintegracja Kościoła katolickiego w Polsce i jego podporządkowanie władzy świeckiej, czyli komunistom. Kolejne artykuły dotyczące Kościoła katolickiego i duchowieństwa napisali Józef Marecki i Robert Derewenda. Marecki przybliżył napad na ks. Andrzeja Bardeckiego – długoletniego asystenta kościelnego i jednego z redaktorów „Tygodnika Powszechnego”. Napaści tej 21 grudnia 1977 r. dopuścili się tzw. nieznani sprawcy. Autor wykorzystał *casus* ks. Bardeckiego do pokazania mechanizmów walki z opozycją, prowadzonej przez władze komunistyczne w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX w. Robert Derewenda skupił się natomiast na opisie działalności wydawniczej ks. Franciszka Blachnickiego w RFN w latach 1982–1987. Założyciel Ruchu Światło-Życie po wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce nie mógł wrócić z Rzymu do kraju i osiadł w Carlsbergu w RFN, gdzie zajął się m.in. działalnością wydawniczą. Z Kościołem katolickim związany jest także artykuł Katarzyny Wilczok – autorka opisała działalność Komisji Charytatywnej Episkopatu Polski, zajmującej się kierowaniem i rozdzielaniem pomocy zagranicznej płynącej do Polski w stanie wojennym. Autorka przeprowadziła analizę na przykładzie województwa katowickiego, ponieważ tam mieściła się siedziba KCEP. Kościołem Greckokatolickim zajęli się Peter Borza i Peter Pavonić, którzy przedstawili mechanizm jego likwidacji w Czechosłowacji w 1950 r. na tle antykościelnej polityki komunistów w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Paweł Orłowski scharakteryzował działalność Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej w Białej Podlaskiej oraz opisał jej wpływ na dyscyplinę w Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej na tym terenie. Tomasz Kozłowski podjął się próby odpowiedzi na pytanie, jakie znaczenie miał nacisk gospodarczy ZSRS na kierownictwo

PZPR w okresie legalnego funkcjonowania NSZZ „Solidarność” i jaką rolę odegrał on w procesie podejmowania decyzji o stanie wojennym w grudniu 1981 r.

Dział Materiały i dokumenty zawiera dwa teksty. Pierwszy, Marty Marcinkiewicz, odnosi się do głównego tematu numeru. Autorka podała do druku nieznaną wcześniej analizę fragmentu dziennika Wiktora Woroszyłskiego, wykonaną przez Wacława Sadkowskiego na potrzeby Służby Bezpieczeństwa. Drugi tekst, autorstwa Andrzeja Grajewskiego, omawia dwa dokumenty dotyczące działalności Ukraińskiej Grupy Helsińskiej, wytworzone w 1988 r. przez struktury KGB Ukraińskiej SRS i pochodzące z Wydzielonego Państwowego Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Kijowie. W dziale Recenzje i polemiki tym razem znalazły się trzy teksty: Lucyny Sadzikowskiej, Mateusza Ihnatowicza i Rafała Łatki. Ostatni z wymienionych autorów przedstawił garść refleksji na temat katalogu wystawy stałej Muzeum Jana Pawła II i Prymasa Wyszyńskiego, usytuowanym w Świątyni Opatrzności Bożej w Warszawie. Numer półrocznika zamyka sprawozdanie z konferencji „Across the »Nylon Curtain«: Cold War Cooperation and Trans-systemic Exchanges”, przygotowane przez Patryka Pleskota, uczestnika wydarzenia, które miało miejsce w dniach 29 września – 1 października 2022 r. w Hamburgu.

Marta Marcinkiewicz, Sebastian Ligarski